

David Joris

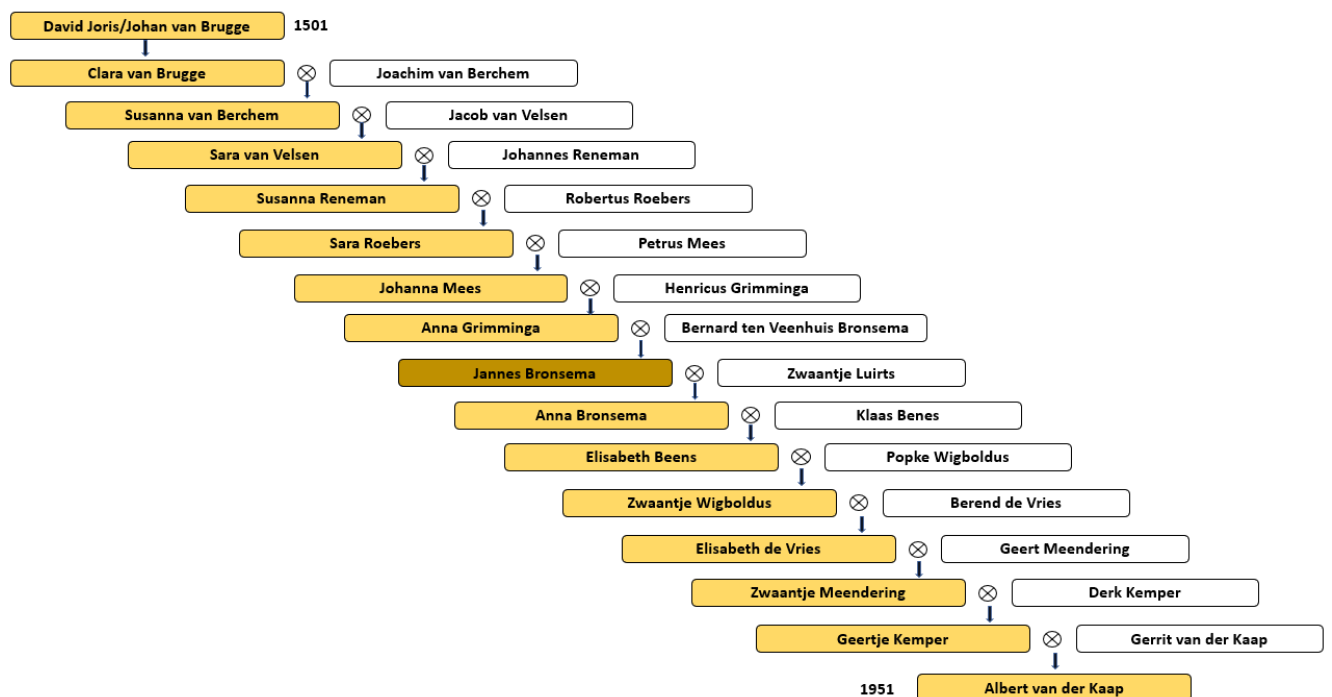
Albert van der Kaap

Tussen mij en David Joris zitten veertien generaties, veertien personen die ik allemaal bij naam ken. Geografisch loopt het spoort, generaties lang - van mij naar hem - terug door de provincie Groningen om begin zeventiende eeuw ineens via Brielle, naar Binningen (Bazel) te gaan.

Tussen zijn (1501) en mijn (1951) geboortejaar zitten ook precies 450 jaar¹ en dat betekent dat hij weliswaar mijn stamoudergrootvader was, maar dat hij deze 'eer' wel met 16.383² andere stamoudergrootvaders moet delen.

Dat relativeert, maar maakt het schrijven van zijn levensverhaal niet minder leuk of boeiend. En boeiend, to say the least, is het levensverhaal van deze voorman van de wederdopers uit de eerste helft van de zestiende eeuw zeker.

In onderstaand schema is te zien dat de afstamming, op een persoon na (Jannes Bronsema), verloopt in vrouwelijke lijn.

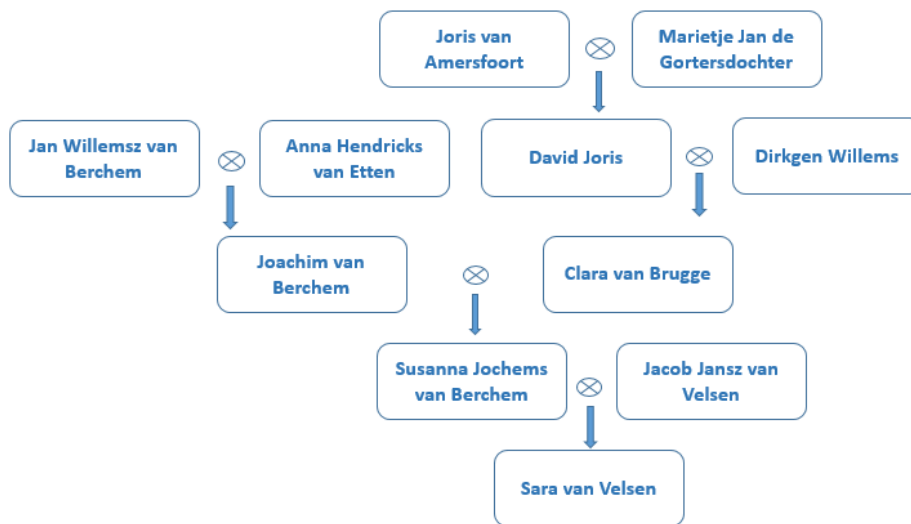
Aan zijn nazaten zijn afzonderlijke artikelen gewijd. Zo is er bijvoorbeeld een artikel over zijn dochter Clara van Brugge, zijn kleindochter Susanna van Berchem, zijn achterkleindochter Sara van Velzen,

¹ Waarschijnlijk, misschien is hij ook in 1502 geboren.

² Dit getal is een theoretisch getal; in de praktijk zullen er in deze generatie diverse stamoudergrootvaders twee of meer keer voorkomen.

getrouwd met Johannes Reneman en hun dochter Susanna Reneman, getrouwd met Robertus Roebers. Over hun dochter Sara Roebers leest u meer in het artikel over de zusje Brongersma.

Zij waren allemaal voorouders van Anna Grimminga en Zwaantje Wigboldus aan wie afzonderlijke artikelen gewijd zijn.

David Joris

*Door nyd, en hoog en laag, haar pylen op my schieten;
Maar God die kent myn hert; doet my yn gunst genieten;
Waar door ik yders wrok, en 't ketteren gestaag
(Mijn ziel getroost in God) met lydzaamheid verdraag.³*

Marietje Jan de Gortersdochter zal de dag dat haar zoon werd geboren nooit zijn vergeten, nog het tijdstip. Wij, zijn nazaten, zullen deze echter nooit kennen, want deze dag is nergens te boek gesteld. Zelf is onduidelijk welke naam hij bij zijn geboorte kreeg. Was het David Joris, zoals hij in de geschiedenis bekend is geworden, of was het Johan of Jan, onder welke naam hij op het eind van zijn leven in Bazel bekend is geworden.

David, zo zullen we hem in dit artikel noemen, moet ergens in 1501 of 1502 zijn geboren. Maar niet alleen zijn geboortedatum is onbekend, ook over zijn geboorteplaats bestaat onzekerheid. Het zou Brugge kunnen zijn, want in ballingschap in Bazel noemde hij zich Jan (zijn echte doopnaam) van

³ Vinke, M. (1723). *De zilvere arke, bestaende in geestelyke gezanegn, stichtelijke rymen en historie-liederen met aantekeningen op dezelve gepast*. Haarlem: Izaak Enschede. <https://bit.ly/31HHK1C>

Brugge, maar ook Gent. Ook bij de afkondiging van zijn huwelijk in Delft werd hij Johan van Brugge genoemd.⁴

Zijn moeder, Marietje, was de dochter van brouwer Jan Gorter en trouwde met koopman en rederijker Joris van Amersfoort.

Rederijderskamers

De rederijderskamers waren culturele clubs - georganiseerd langs de lijnen van de handwerkgilden - waarin gedichten, liederen en kluchten werden geschreven en opgevoerd. Zij speelden ook een rol bij de verspreiding van de hervorming in de Nederlanden. Zij waren, zou je kunnen zeggen, de sociale media van de zestiende eeuw.⁵

Volgens de doopsgezinde overlevering⁶ was Marietje van voorname Delftse familie, maar die is in Delftse archivalia niet teruggevonden. Wel vermeldt een Rotterdams weesboek op 17 maart 1490 een Marietje als weeskind van wijlen Jan de Gorter, in leven eigenaar van een brouwerij. Marietjes voogden kochten voor haar levensonderhoud een lijfrente op de stad Rotterdam. Op 27 juni 1492 brachten dezelfde voogden 'Marietje Jan de Gorters weeskind' onder bij de zusters van Sint Agnes bij de Vrouwenkerk in Leiden. Dit convent van reguliere kanunnikessen dat onder toezicht stond van het streng devote kapittel van Windesheim, zou na haar dood haar goederen krijgen, maar deze mochten bij haar leven niet worden vervreemd. Er zijn meer aanwijzingen die duiden op een voorname afkomst. Toen zij ter dood werd veroordeeld (waarover later meer) mocht zij zelf de wijze van executie kiezen, wat wijst op een voorname afkomst. Dat geldt ook voor het feit dat ze achter het altaar werd begraven.⁷ Haar man was van lagere afkomst en om die reden waren haar ouders tegen het huwelijk en dit was, volgens Gary Waite, een van de belangrijkste hedendaagse auteurs over David Joris, de reden dat het echtpaar verhuisde naar Vlaanderen, mogelijk Brugge.⁸

Na enige tijd keerde Marietje met haar zoon terug naar Holland, waar ze zich in Delft vestigde.

---

⁴ Cramer, A.M. (1845). Levensbeschrijving van David Joris. Nederlands archief voor kerkelijke geschiedenis. 1845. Vol.16, pp 1-145. Blz. 12

https://www.jstor.org/stable/44466693?seq=1#metadata_info_tab_contents

⁵ Een mooi voorbeeld van een rederijdersspel, waarin de katholieke kerk en haar dienaren bespot worden is *Een schoon Tafelspel van drie Personagen, een Prochiaen, een Coster en een Wever*.

https://www.dbnl.org/tekst/dis_002refo01_01/dis_002refo01_01_0006.php

⁶ Een visie die door Gary Waite wordt gedeeld. Waite, Gary K. (1990/2006). *David Joris and Dutch Anabaptism, 1524-1543*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

⁷ Waite, blz. 59.

⁸ Waite, blz. 49.

De naam David Joris

Zoals gezegd is het onduidelijk welke doopnaam David Joris bij zijn geboorte kreeg. Volgens de doopsgezinde predikant Alle Meenderts Cramer (1805-1894), die in 1845 een levensbeschrijving van David Joris maakte, kreeg Jan van Brugge de naam David Joris omdat hij, rondreizend met zijn vader, in geestelijke komedies of zinnespelen vaak de rol van koning David speelde.⁹ Godfried Christiaan Hoogewerff (1857-1935) - leraar Nederlands en later directeur van een H.B.S. - schreef in 1927 een roman over David Joris, waarin hij over de naam zegt: *'(Mensen zijn naar Gent gekomen) om Joris den Cooman, den treffelijken speler van die van de Fonteyne, de beroemde Kamer, en vooral om zijn jongsten zoon. Jan Jorisz, die, naar het heet, de rol van*

*David, den heldhaftigen herdersknaap, zoo schoon weet te spelen.'*¹⁰

Ook Waite meent dat zijn ouders hem om de genoemde reden de naam David hebben gegeven.¹¹ Hij bezocht de Latijnse school, maar zijn kennis van die taal bleef beperkt. Op twaalf of dertienjarige leeftijd, mogelijk al in Delft, werd hij door een bisschop gevormd, waarbij hij de naam van zijn grootvader, Johan, kreeg. Eenmaal overgegaan naar de reformatie, gebruikte hij de naam David weer. David werkte daarna enige tijd in de zaak van zijn vader. Nadat zijn vader, twee broers en vier zusters gestorven waren aan de pest werd hij leerling bij een extreem rijke koopman. Het verhaal gaat dat deze koopman geen mannelijke opvolger had en daarom zijn dochter aan David ten huwelijk aanbood. Mocht dit verhaal al op waarheid berusten, David sloeg het aanbod af.

Glasschilder

Op zijn achttiende of negentien ging David in de leer bij een glasschilder, mogelijk in Antwerpen . Rond 1520 trok hij naar Noord Frankrijk en vervolgens naar Engeland om daar te werken. Lang heeft hij daar niet gewerkt, want al in 1522 keert hij terug naar de Nederlanden om te gaan werken aan een aantal ramen in de kerk in Enkhuizen, waarna hij zich in 1524 weer in Delft vestigde.

---

⁹ Cramer, blz. 12

¹⁰ Hoogewerff, G.C. (1926). *De profeet*.

¹¹ In een brief van David Joris aan Anna van Ostfriesland wordt gesteld dat hij deze naam kreeg (of zelf aannam) omdat hij er prat op ging of op zijn minst ervan werd beschuldigd dat hij zich als een derde David boven Christus verhief. Of zoals van Bork en Verkruijsse zeggen: *'In Delft terug, gaf Joris zich steeds meer over aan zijn mysticistische gevoelens en erotisch-extatische neigingen. Steeds meer voelde hij zich, als derde David, een apocalyptisch voltooiër van het werk van Christus.'*¹¹

https://www.dbnl.org/tekst/bork001nede01_01/bork001nede01_01_0659.php

Charitas, een raam (ca 1545) dat wordt toegeschreven aan David Joris (Historisch Museum Bazel).

Huwelijk

In 1524 trouwde David in Delft met Dirkgen Willems¹², een ‘*dertele linnennaister*’, zoals Ubbo Emmius haar noemde.¹³ Hoogewerff meent dat zij een dochter was van de Delftse glasschilder Willem Jacobsz. Aardig voor het verhaal, leerling wordt verliefd op de dochter van de leermeester, maar ik heb hiervoor nergens bevestiging kunnen vinden.¹⁴ Waite is kort over haar afkomst, ‘*we weten er weinig van*’.¹⁵

---

¹² Hoogewerff noemt haar een dochter van de Delftse glasschilder Willem Jacobsz, maar ik heb daarvoor nergens bevestiging kunnen vinden.

¹³ Cramer, 15

¹⁴ Hoogewerff, G.C. (1926). De profheet.

¹⁵ Waite, blz.52.

Kinderen van David Joris

David en Dirkgen kregen, naar het schijnt, minstens elf kinderen, maar over de meeste van hen hebben wij weinig of geen informatie. Enkelen trouwden met kinderen van aanhangers van David die hem in 1544 naar Bazel waren gevolgd (over de Bazelse jaren later meer). Zoon Georg van Brugge (Jonker Joris) trouwde in Bazel, vermoedelijk met een jonkvrouw uit die stad, Valeria.

Dochter Susanna (Anna)/Tanneke trouwde met Nicolaas Meynderts van Blesdijk (afkomstig van Blesdijk bij Steenwijk), een volgeling en naaste medewerker van David, die in 1544 in Bazel was gaan wonen in het huis van David. Kort voor de dood van David werd van Bleswijk door zijn zwager, Joachim van Bergen, getrouwd met dochter Clara van Brugge, en anderen als afvallige bestempeld.¹⁶ Nicolaas en zijn vrouw vertrokken in of na 1560 naar de Palts waar hij in Freinsheim predikant werd.

Zoon Johan trouwde met Anna van Lier, dochter van Wibrechtje van Berchem, zus van de zwager en schoonzoon van David, Joachim, en Cornelis van Lier.

Over zoon Willem is niets bekend; van een dochter, Elisabeth, weten we alleen dat deze gehuwd was met Gabbe van Aesgema van Oosterlittens. Deze Gabbe, die eerder getrouwd was met Rinske Lieuwes Beyma zou, na haar dood, in 1550 naar Bazel zijn vertrokken waar hij met Elisabeth trouwde.¹⁷ Gabbe is mogelijk al een jaar later in Bazel overleden, slechts 29 jaar oud.

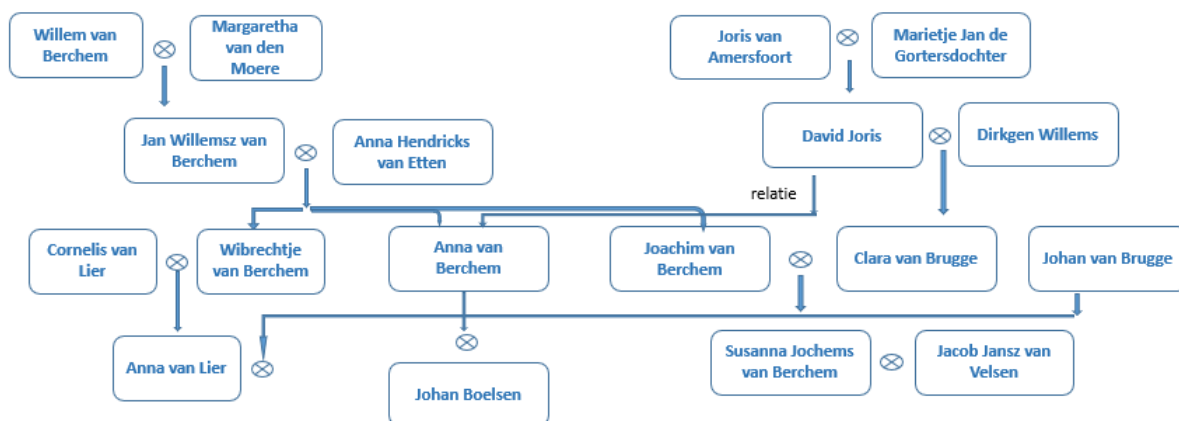
In het *Biografisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* worden als kinderen ook nog genoemd Salomon, David en Abigail¹⁸ en Burckhardt noemt ook nog Gideon, Sampson en Elias.

Buitenechtelijke kinderen

¹⁶ Aan Joachim en Clara is een apart artikel gewijd.

¹⁷ Gen. Aytana, GJB 2011-228

¹⁸ Bie, J.P. & Loosjes, J. (1932). *Biografisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Deel 4. Den Haag: Martinus Nijhoff.

Zoals te zien is op bovenstaand schema, was David op verschillende manieren gelieerd aan de

familie van Berchem.¹⁹ Zo had David bijvoorbeeld twee kinderen bij Anna van Berchem, dochter van Jan van Berchem en Anna van Etten en zus van zijn schoonzoon Joachim²⁰, die hij in Bazel tot 'geestelijke bruid' nam toen zij 19 jaar oud was. In 1548 huwde David Anna uit aan Johan Boelsen, met wie zij echter pas 15 jaar later, na de dood van diens vrouw, officieel kon trouwen.²¹

Deze informatie is afkomstig uit een briefwisseling tussen Joachim van Berchem en Johan Boelsen, geciteerd in Ubbo Emmius, *'Den Davidjorischen Gheest in leeven ende leer breeder ende wydt-loopiger ontdeekt: 'Want als David Jorisz te Basel anno 1556 in augusto ghestorven was, zo is Johan Boelsen zowel syner huysvrouwen Annen als derselve twee voorkinderen erfgoedts halven opt begheeren van syn huysvrouwe des volghenden jaers 1557 in junio na Basel ghereyst ende heeft met Davids anderen kinderen die nu tot haren vollen jaren ghecomen waren ende met Joachim van Berchem, syner vrouwen volle broeder Davids dochterman gesproken ende gehandelt, doch doemaels weynich wtgerichtet, ghelijck met Boelsens rekeninge, met eygener hant geschreven ende den gerichte tot Embden overgegeven bewijslick is.'*²²

¹⁹ Zie voor genealogische informatie over de familie Van Berchem

<http://www.vanderkaap.org/artikelen/Berchem.pdf> en <https://bit.ly/2Ss1e97>

²⁰ Joachim van Berchem was getrouwd met Clara van Brugge, dochter van David Joris.

²¹ Johan Boelsen was rond 1560 rentmeester van de dijken te Emden en een rijk man, stammend uit een oud Emdens geslacht. Hij was getrouwd met Fenna en had bij haar twee kinderen. Na de dood van Fenna woonde hij sinds 1555 samen met Anna van Etten, eens de bijzit van David Joris. In 1563 trouwden zij. Rond 1585 is Boelsen gestorven. Zie: F. Ritter, 'Eine Landesbeschreibung von Ostfriesland aus der Zeit um 1600', Jahrbuch der Gesellschaft ... Emden 5 7 (1910) 329; W. Bergsma, E. H. Waterbolk, eds., *Kroniek. Je van een Ommelander boer uit de zestiende eeuw* (Groningen, 1986) 81.

²² Ubbo Emmius' relaas van de buitenechtelijke kinderen van David Joris en hun nageslacht Ingeleid en geannoteerd door S. Zijlstra. <https://bit.ly/3i2Mg7q>

De relatie van David met Anna is door sommigen gezien als bewijs voor de opvatting dat David de polygamie ideeën zoals die in de jaren 1534/35 vooral opgeld deden in Münster aanhing. Zeker in vorige eeuwen werd dit idee in de literatuur over David soms breed uitgemeten. In *Het helsche gruwelgeheim der heillooze vrygeesten, open gelegd door den vermomden Pius Fidelis ....* uit 1717 bericht bijvoorbeeld de Middelburgse predikant Carolus Tuinman over verschillende doperse mannen dat zij er meer dan een vrouw op nahielden. Hij beroept zich hierbij op Brandts.²³ Zo had Koel van Gelder volgens hem twee vrouwen en beweerden Herman van Kelder en Thomasz Gerritz van Lochum dat men zich van zijn vrouwe als ze bevrucht was behoorde te onthouden, en als dan met een andere, of zo Herman meende, met meer vrouwen te doen mogt hebben. Volgens hem paste David deze 'leer' ook zelf toe. Een tijd lang sliep David, zegt Tuinman, tussen Dirkgen en Anna, maar na enige tijd gingen beide dames hier niet meer mee akkoord en moest er een bed bijgeplaatst worden. Anna heeft dit zelf, met schaamte en droefheid, met anderen gedeeld. Toen David Anna moe was, schonk hij haar aan Johan Boelsen. Je kon volgens David, zo gaat Tuinman verder, van je vrouw af als zij van een andere gezindheid was of als haar zeden de man niet bevielen. Met onverhopen leedvermaak voegt hij eraan toe dat David zelf zeer jaloers was als het om Dirkgen ging. *'Hij konde nauwelijks dulden dat ze iemand eens aankeke, en 't was hem een pijniging te denken dat ze na zijn dood mogelijk met een ander man weder in 't huwelijk zoude treden'*.²⁴

Waite maakt weinig woorden vuil aan de kwestie. Het is onwaarschijnlijk, meent hij, dat David dit in Bazel zou hebben aangedurfd. Volgens hem is het waarschijnlijker dat hij 'slechts' zich had aangepast aan de mores van overspel en bastaards zoals die in adellijke kringen gebruikelijk waren.

Melchior Hoffman en Bernt Rothmann

Een van de belangrijke leiders uit de begintijd was Melchior Hoffman (ca 1500-1543). Met zijn apocalyptische preken en geschriften had hij grote invloed op het ontstaan van het doperse rijk van Münster. Hij had een afkeer van geleerde theologen, God leer je niet zoer kennen uit de schrift maar via de geest: *'God's wisdom is not perceived with fleshly eyes, but only with spiritual eyes, which do not look upon person, nor upon the position of rank'*.²⁵ Je moet de Bijbel spiritueel lezen, dan ook kun je allerlei vermeende tegenstrijdigheden in de Bijbel begrijpen.

Net als Melchior meende ook Bernt Rothmann (ca 1495-1535) dat de ware bedoeling van God verborgen lag onder de letters van de Schrift. De Munsteranen verbrandden alle boeken (ook de commentaren op de Bijbel) behalve de Bijbel zelf. Anders dan Melchior wilde Rothmann de Bijbel toepassen op een concrete sociale, economische en politieke situatie in het heden.

Rothmann werkte in Münster samen met Jan Matthijsz en Jan van Leiden. Volgens Rothmann mochten mannen meer dan een vrouw hebben, maar alle seks moest wel gericht zijn op het

²³ Geeraert Brandt, *Historie der reformatie, en andere kerkelijke geschiedenissen in en ontrent de Nederlanden* (1677).

²⁴ Tuinman, C. (1717). *Het helsche gruwelgeheim der heillooze vrygeesten, open gelegd door den vermomden Pius Fidelis ....* Middelburg: Wileboord Eling, boekdrukker op den Dam. <https://bit.ly/3k15Xg3>

²⁵ Waite, blz. 90.

verkrijgen van nakomelingen. Polygamie was in Münster ook van belang om het probleem van het daar heersende vrouwenoverschot op te lossen.

David Joris stond wat ambigue tegenover polygamie, maar neigde naar monogamie. Seks mocht niet gericht zijn op lust alleen dan konden kinderen geboren worden zonder 'original sin'.

David en zijn directe volgers waren monogaam, maar hij stond polygamie onder aanhangers (met name ex-Batenburgers) toe om de eenheid van de beweging te behouden.

Op een gegeven moment schrijft hij: 'It is a matter of indifference to me if you have one, two, or four wives, just as long as you obey God and the truth.'²⁶

Mariechen en Hansken

Volgens Cramer heeft Ubbo Emmius met gerechtelijke aktes bewezen dat een Marijtje/Mariechen en een Hansken kinderen waren van Anna en David. Dat hij hierover vervolgens ook een moreel oordeel velt mag je waarschijnlijk van een negentiende eeuwse (doopsgezinde) predikant verwachten. Uit de geschriften van Ubbo Emmius blijkt, volgens Cramer, dat David *'het schandelijkste overspel niet slechts in zijn schriften scheen te veroorloven, maar metterdaad zich zelve daar schuldig gemaakt heeft'*.²⁷

Marijtje/Mariechen werd geboren rond 1545 in Bazel. Zij trouwde met Johan Bloemsaedt van Halteren. Zoon Hansken Johans ging zich Johan Davids noemen. Hij leerde het glasbewerksvak in Norden, waar hij mogelijk woonde Am Markt 32. Hij bezat later een glaswerkplaats aan de schoolstraat in Emden.²⁸ Hij kreeg uit de erfenis van David Joris 500 rijksdaalders die hij volgens Ubbo Emmius zelf uit Bazel gehaald heeft.²⁹

Vervolgens zou hij, vanwege het feit dat hij een buitenechtelijk kind was, naar Tönning in Schleswig-Holstein zijn vertrokken, waar hij een herberg dreef. Volgens het *Biografisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* hield hij echter na de dood van zijn vader een herberg van verdacht allooi in Noorwegen.³⁰ De verklaring van Otto Knottnerus lijkt een stuk geloofwaardiger: *'Nadat Hanskens zuster was uitgetrouwde aan een davidjorist in Westfalen zou hij zich met zijn vrouw naar Noorwegen hebben begeven om een herberg te beginnen. Ubbo Emmius bericht dat hij daar, met zijn hele gezin (op zoon Johan na), aan de pest was gestorven. Waarschijnlijker is het echter dat diens berichtgever het straatje Norwegen in Tönning heeft bedoeld, nu de Johann-Adolf-Straße, waar meerdere davidjoristen hebben gewoond. De herberg 'auf*

²⁶ Stayer, James M. "David Joris: A Prolegomenon to Further Research." *Mennonite Quarterly Review* 61 (1985): 350-366. Blz. 357, geciteerd in Waite, blz. 105.

²⁷ Cramer, 110.

²⁸ https://www.ostfriesischelandschaft.de/fileadmin/user_upload/BIBLIOTHEK/BLO/Joris.pdf

²⁹ Ubbo Emmius' relaas van de buitenechtelijke kinderen van David Joris en hun nageslacht Ingeleid en geannoteerd door S. Zijlstra. <https://bit.ly/3i2Mg7q>

³⁰ Bie, J.P. & Loosjes, J. (1932). *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland*. Deel 4. Den Haag: Martinus Nijhoff. Blz. 579

Norwegen³¹ was later in het bezit van de kaaskoper Dierck Willemß, een hardnekkige davidjorist uit de omgeving van Emden (Oldersum?) die omstreeks 1600 met zijn broers in Tönning belandde.³²

Cramer kan niet nalaten te zeggen dat er van deze twee kinderen niet veel is terechtgekomen. Je hoort hem denken, dat kon ook niet anders.

De zoon van Hansken, Johan, groeide op bij familie in Westfalen en was later schoenmakersgezel in Emden. Naar verluidt zou hij later naar Italië zijn vertrokken omdat hij zich voor zijn grootvader schaamde. Maar of alles wat Ubbo Emmius beweert overeenkomt met de feiten, blijft ongewis.³³

De haven van Tönning naar Braun en Höhenberg, 1599.

Het begin van reformatie en de beweging van de wederdopers.

De ideeën van de Reformatie vonden al snel na het optreden van Luther in Duitsland weerklank in de Nederlanden. Zo ontstond er ook hier verzet tegen de leer van de transsubstantiatie, de verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus. Deze eucharistie is het belangrijkste sacrament in de Rooms-Katholieke kerk en wordt tijdens elke mis gevierd. Verzet kwam er ook tegen de positie van de Paus en de overige clerus en tegen het vereren van heiligen en afgodsbeelden. Een ander belangrijk punt was dat leken, mensen die niet voor priester hadden gestudeerd, zonder tussenkomst van priesters, zelf de Bijbel moesten kunnen lezen met als uiteindelijke doel een dieper religieus bewustzijn onder alle christenen tot stand te brengen.

Rond 1520 kende Delft een conventikel³⁴ dat onder leiding stond van de dominicaan Wouter van Utrecht die zich verzette tegen misbruiken in de kerk. Vermoedelijk was David Joris een van zijn aanhangers. Ook deze groep, die leunde op de ideeën van de Moderne Devotie³⁵, accepteerde het

---

³¹ De Johann-Adolf- Straße heette tot in de negentiende eeuw 'Auf Norwegen' omdat de straat vanuit Tönning naar het noorden liep. Tegenwoordig bevindt zich op nummer 29 een galerie in een pand dat in de 18^e en 19^e eeuw bewoond werd door een arts en ook daarna dienst deed als ziekenhuis en artspraktijk.

³² https://ottoknot.home.xs4all.nl/werk/Doopsgezinden.html#_ednref227

³³ Cramer, 111.

³⁴ Een conventikel is een kerkelijke godsdienstige samenkomst.

³⁵ De Moderne Devotie is een spirituele beweging binnen de middeleeuwse katholieke Kerk die opkwam aan het eind van de 14e eeuw. De beweging stond voor een vernieuwing van het christelijke gemeenschapsleven

idee van transsubstantiatie niet. Zij zagen het sacrament van de eucharistie als symbolisch en werden daarom Sacramentariërs genoemd. Zij keerden zich veelal ook tegen de kerkelijke instituties en dus ook tegen de positie van de Paus. Priesters waren overbodig, leken konden hun rol overnemen. Bovendien was Jezus Christus voor hen de enige bemiddelaar tussen de mensen en God, zoals Pistorius, zelf een voormalige priester, zei.³⁶ Ook Maria kon die rol niet vervullen. Beelden van bijvoorbeeld heiligen leidden af van het spirituele en van de Bijbel. Het geld voor beelden kon, volgens hen, beter aan de armen worden gegeven. Het feit dat steeds meer mensen, met name ook handwerkslieden, geletterd waren en er steeds meer Bijbelvertalingen in de eigen taal beschikbaar kwamen maakte de verspreiding van de hervormingsideeën eenvoudiger.

Het begin van de wederdopersbeweging

In de beginjaren van de Reformatie ontstonden er op verschillende plaatsen in Europa anabaptistische cirkels. Een van de eerste gedocumenteerde bewegingen van anabaptisten of wederdopers vinden we in de jaren twintig van de zestiende eeuw in Zwitserland, waar twee jonge humanisten de ideeën van Ulrich Zwingli, die wel de derde man van de Reformatie wordt genoemd, na Luther en Calvijn, verder uitwerkten.³⁷ Centraal hierin stond dat de kerk van Christus bestond uit groepen christenen die zich onderscheiden van de overige christenen en die gedoopt werden op basis van hun eigen geloofsovertuiging, en dus niet op basis van het geloof van de ouders van een kind. Dit betekende dat zij zich opnieuw lieten dopen, vandaar de naam wederdopers. Hun opvattingen kregen niet lang daarna vorm in de Schleithemer Confessie (1527).³⁸ Wederdopers dragen geen zwaard, zweten geen eden, kiezen hun eigen voorgangers en vieren geregeld het avondmaal.

Ook in Zuid-Duitsland ontstond al vroeg een groep van wederdopers. Deze stond onder leiding van Melchior Hoffman. Zijn aanhang breidde zich uit tot het noorden van Duitsland en Schleswig-Holstein. Hoffman geloofde o.a. dat de wereld over zeven jaar zou vergaan. Hoffman meende ook dat Maria niet de moeder van Jezus was, maar dat Jezus uit de goddelijke geest was geschapen. Vanwege dit standpunt moest hij uit Straatsburg vluchten, waarna hij vestigde in Emden. Daar woonden veel inwoners uit de Nederlanden, die zijn leer daar verspreiden. Zij werden Melchiorieten genoemd. Hoffman keerde terug naar Straatsburg om daar uiteindelijk in de gevangenis te sterven.

Sociaal-economische context

De wortels van het anabaptisme liggen volgens Gary Waite in de sociaal-economische, politieke en religieuze problemen van de jaren twintig en dertig in de Nederlanden. Wederdopers kwamen met name uit kringen van handwerkslieden of ambachtslieden. Hun leiders waren in het begin vaak aanvankelijk nog wel priesters, die vanuit hun bestaande functies, Lutherse gedachten preekten.

---

en is te zien als een hervormingsbeweging binnen de Kerk en maatschappij. Persoonlijke levensheiliging en praktische levenswijsheid vormden het streven. De initiatiefnemers bestonden uit geestelijken en leken. Ze leefden in gemeenschap van tafel en goederen zonder een formele kloostergelofte af te leggen.

³⁶ Waite, 10.

³⁷ <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/ulrich-zwingli>

³⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Schleitheim_Confession. Zie ook:

<https://delphipages.live/nl/diversen/schleitheim-confession>

Maar toen veel van deze leiders wegvielen kwam het leiderschap in handen van leken, die vaak ook, net als David Joris, afkomstig waren uit de kringen van handwerklieden.

David Joris in de jaren twintig

Zoals gezegd kwam David, eenmaal terug in Delft (1524) terecht in de reformatische kring van Wouter van Utrecht en begon hij de Bijbel te bestuderen. Hij protesteerde openlijk tegen de verering van Maria en beelden en schreef en verspreidde pamfletten. Hij sympathiseerde met de beweging der sacramentariërs die de *praesentia realis* van bloed en vlees van Christus in het brood en de wijn van de mis verwierpen.

Hij gaf liedjes uit over Bijbelse verhalen en andere kleine geschriften die veel gelezen werden. Volgens een tijdgenoot waren de motieven van Joris echter allesbehalve zuiver. Dirk Vincent, brouwer in Delft, getuigde uit de mond van de glasschrijver Laurens Rykertssoon dat David Joris hem als volgt had aangesproken: *'Laurens, wy sien dat de geestelykheid in goeden doen is, en met luttel arbeidts rykeyk den kost wint. Wy hebben de Schrifture alsoo wel gelesen als sy. Laet ons in 't stuk van de Religie mede wat by de handt neemen. En als wy soo verre zyn, dat de menschen willen geloven 't geen wy des aangaande voorstellen, dan syn wy verre en ryk genoeg.'*³⁹

In 1528 schold hij priesters die met de gewijde hostie over straat gingen uit en op Hemelvaartsdag 1528 (21 mei) plakte hij aan de kerkdeuren te Delft *'scandaleuse ende fameuse libellen'*. Had de schout, Jan de Heuter, hem niet vastgezet, dan was hij mogelijk door katholieken ter plekke doodgeslagen.⁴⁰ De schepenvank veroordeelde hem tot een openbare boetedoening; Hij moest in linnen kleren met een brandende kaars voor een processie uitlopen en deze offeren voor het heilig sacrament. Bovendien kreeg hij zes weken gevangenschap die hij in zijn eigen huis mocht doorbrengen. Ook mocht hij de stad een jaar lang niet verlaten. Anders zou een stuk van zijn tong worden afgesneden. Het Hof van Holland vond deze straf veel te licht en veroordeelde hem tot geseling op het schavot, doorboring van zijn tong met een priem, waarna hij aldus een half uur moest blijven staan, en verbanning uit de jurisdictie van de stad voor den tijd van drie jaren, terwijl hij niet mocht terugkeren vóór hij 40 caroliegulden betaald had.⁴¹ Dat het ook geëiste doodvonnis niet werd uitgevoerd had David waarschijnlijk te danken aan zijn familieconnecties.

In juli van hetzelfde jaar onderging ook zijn stadgenote Diewer Reyersdochter hetzelfde lot. Ook haar tong werd doorboord na het openlijk bespotten van de hostie.

David verliet Delft en via Pijnakker en Rotterdam kwam hij terecht in Oost-Friesland, waar hij in 1529 een twistgesprek voerde met Jan Volkerts Trijpmaker⁴², een geestverwant en leerling van Melchior

---

³⁹ Cramer, 16. Hij beroept zich vermoedelijk op Geeraert Brandt, *Historie der reformatie, en andere kerkelijke geschiedenissen in en ontrent de Nederlanden* (1677). <https://bit.ly/3zOG35B>

⁴⁰ Waite, blz. 53.

⁴¹ https://www.dbnl.org/tekst/bie_005biog04_01/bie_005biog04_01_0376.php

⁴² In 1531 werd hij gevangen genomen en op 5 december 1531 met acht anderen te 's-Gravenhage „mitten zwaerde“ onthoofd. Zijn hoofd werd naar Haarlem gebracht om ze „buyten Amsterdamme omtrent die galge te stellen.“

Hoffman, over de godheid van Christus, waaraan Trijpmaker toen niet geloofde.⁴³ Gaandeweg verbond David zich met de aanhangers van Hoffman, met name met Jan Matthijszoon, een bakker uit Haarlem. Of hij Hoffman zelf ooit heeft gehoord of ontmoet is niet bekend.

Eind 1530, of begin 1531, keerde Joris terug naar de Nederlanden en wel naar Den Haag. Het heeft er alle schijn van dat hij in deze periode wel contact had met geloofsgenoten en liederen schreef, maar tegelijkertijd een soort van 'ondergronds bestaan' leidde. Hiermee wordt bedoeld dat hij van mening was dat geloofsgenoten katholieke of hervormde diensten mochten bijwonen om ontdekking te voorkomen. Dit wordt Nicodemisme genoemd. Nicodemus, farizeeër en een lid van het Sanhedrin, zocht Jezus na zonsondergang op, wat hem op een veroordeling van Calvin kwam te staan die hem aan zijn gemeente als voorbeeld van 'uiterlijk conformisme' voor hield. Nicodemus ging praten met Jezus maar bleef zijn functies in de synagoge bekleden. Hij bezocht de begrafenis van Jezus Christus maar behield zijn banden met het rabbinaat.

Ergens tussen 1532-1534 gaat hij weer naar Delft. Het lijkt erop dat hij in 1533 de voorspelling van Hoffman dat dat jaar het begin vormt van de komst van het koninkrijk Gods omhelst, gezien dit lied:

En laet u niet verdrieten,
Al schijnt Godts Arm swaer:
Wy sullen sijn Rijck ghenieten,
Komen in sijn glorie claer:
Want Godt is onsen Vaer,
Waerom willen wy truyren:
T'is t'leste Jaer,
Ten sal niet eewich duyren.⁴⁴

David Joris wordt een wederdoper

Hoewel hij mogelijk al eerder sympathiseerde met de wederdopers 'bekeerde' David zich pas in de winter van 1534-35 tot deze beweging. Hij werd opnieuw gedoopt òf door één der zendelingen van Jan Matthijsz òf door Obbe Philips. Het was deze laatste die David de handen oplegde en hem tot oudste wijdde en hem uitzond om te leren met als standplaats Delft.

David Joris weigerde mee te doen aan de zogenaamde trek naar Münster, waar de beruchte Jan van Leiden probeerde een theocratie te stichten. In verschillende delen van Nederland verzamelden zich groepen wederdopers die van plan waren naar Münster te gaan om zich bij Van Leiden aan te sluiten. Zo was er een groep die bijeenkwam in IJsselmuiden en een van honderden dopers die zich in het Noord-Groningse 't Zandt verzamelden rondom Harmen Schoenmaker.

In plaats van naar Münster trok David in 1535 met vrouw en kind naar Straatsburg, maar dat werd geen succes. Tijdens een bijeenkomst zeiden aanwezigen dat zij bepaalde zaken die David Joris

---

⁴³ Vlak voor zijn executie op 5 december 1531 kwam Trijpmaker hierop tegenover David Joris terug.

⁴⁴ David Joris: *Een geestelijk liedt-boecxken*.

https://www.dbnl.org/tekst/jori001gees01_01/jori001gees01_01_0011.php

verkondigde niet konden goedkeuren als hij deze niet met getuigenissen en voorbeelden uit de Schrift kon staven. Kenmerk voor 'profeten' als David Joris is dat zij omstandig reageren zonder echt te antwoorden op kritiek. In plaats daarvan roept Joris zijn toehoorders op hard te bidden. Dan zullen zij hem kunnen volgen: *'Mijne leer is mij uit den hemel medegedeeld, maar van dien aard, dat niet dan geestelijkgezinden dezelve begrijpen, laat staan, volmaken kunnen. Deze gezindheid verkrijgt niemand, dan die zich ernstig en ijverig aanhoudend in boetvaardigheid en gebeden oefent, en brandende van begeerte naar schuldvergeving en verlossing daarin aanhoudt, ten bewijze van de opregtheid zijner smart overvloedige tranen stortende, en niet eindigt met bidden, smeeken en weklagen, tot dat bij gevoelt, dat de zondenlust uit het binnenste zijner ziel is weggenomen'*.

De volgende dag van hetzelfde laken een pak, wat Cramer in een noot tot de verzuchting leidt: *'Hoelang duurt het, eer hij met zijne leer voor den dag komt'*.⁴⁵ De aanwezigen zijn niet overtuigd, onderzoek van de Schrift moest volgens hen voorafgaan aan geloof. Dit is menselijke wijsheid, filosofische nieuwsgierigheid en Joodse ongelovigheid, zegt Joris. Wie niet wedergeboren is kan volgens hem de Schrift niet verstaan. Mijn leer is mij onmiddellijk van den hemel geopenbaard.

De aanwezigen laten zich echter niet overtuigen (beetnemen) en zij concluderen uiteindelijk dat Davids leer omtrent de drie-eenheid en andere twistpunten, vals, kettters en verderfelij is en door christenen gemeden moet worden.

Steeds meer doopsgezinden (de Straatsburgers en de Oldenburgers) keerden zich van hem af. Zij namen met name afstand van deze leerregels:

1. Naaktheid en het afleggen van de natuurlijke schaamte diende de volmaaktheid.
2. Alle zonden moesten openlijk worden beleden.
3. De huwelijksband is voor de volmaakten niet meer verbindend.
4. Er zijn geen andere kwalijke engelen dan de aanvechtingen van de geest door het vlees.
5. Naast Jezus moest het volk nog een andere leider in acht nemen.
6. Deze nieuwe leer van David hoefde niet getoetst te worden aan de profetische en apostolische leer.

David maakte vervolgens plannen om naar Engeland te gaan. Een storm en immigratiebeperkingen verhinderden dat uiteindelijk. Eind december 1535 was hij terug in Delft.

In de periode 1534-38 woonde hij ook bijeenkomsten bij in Waterland, Bochoolt en Oldenburg. Er werd door bepaalde groepen wederdopers nogal eens geweld gebruikt, kijk bijvoorbeeld naar wat er in 1534-1535 in het Duitse Münster gebeurde. In doperse kring leidde dit geweld tot veel discussie. Tijdens een grote synode in Bochoolt⁴⁶, in augustus 1536, waar zo'n 25 leiders bijeen waren, werd er tussen voor- en tegenstanders van het gebruik van geweld een stevig debat gevoerd. Aan de ene

---

⁴⁵ Cramer, 53

⁴⁶ De vrijwel enige bron voor het convent in Bochoolt is volgens Mellink, Blesdijk: Mellink, A.F. (1961). Groningse wederdopers te Munster (1538). Een bijdrage tot de geschiedenis der Batenburgse richting. *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*. Vol. 44 (1961) pp. 87-100.

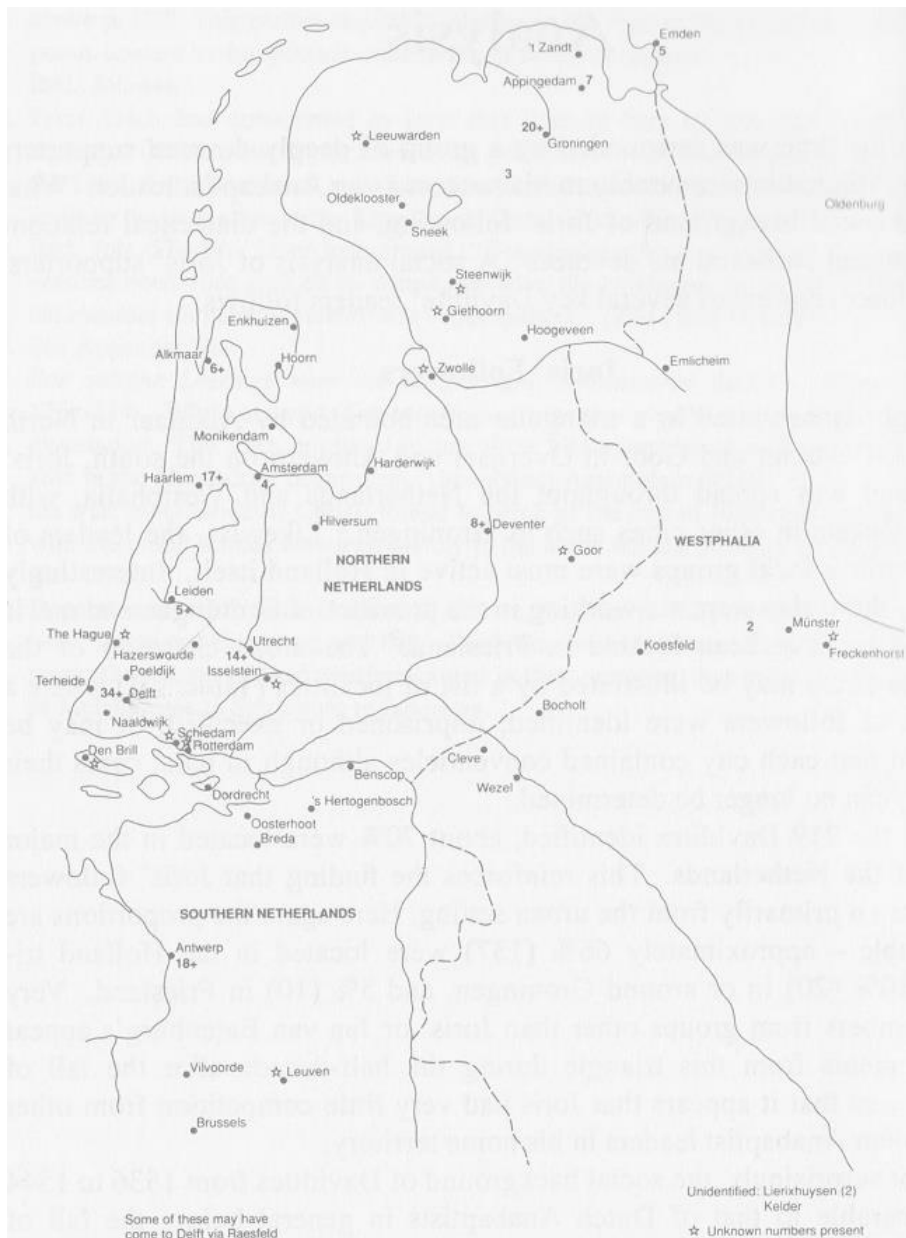
kant stonden de aanhangers van Van Batenburg (die zelf niet aanwezig was), die nog altijd van een aards rijk en de afschaffing van de overheid droomden en die daar met het zwaard naar wilden streven. Aan de andere kant stonden zij die de nadruk legden op de geestelijke aard van het koninkrijk van Christus, de aanhangers van Menno Simons genoemd al had hij in de tijd nog minder aanzien dan Obbe Philips (die overigens ook niet aanwezig was, dat gold ook voor vertegenwoordigers van Straatsburg).

Toen men er niet uitkwam bedacht David een compromis waarin de twintig doperse leiders zich konden vinden. Dit loste het conflict over het gebruik van geweld voorlopig op, maar lang duurde dat niet, want het compromis werd spoedig verworpen. Voor de verdere carrière van David was deze bijeenkomst echter van groot belang; hij ontmoette er veel kopstukken uit de doperse beweging en verkreeg grote bekendheid onder de doperse leiders. Zijn, zij het kortstondige, succes heeft zijn eigenliefde zeer gevlaid, meent Cramer, die er dan aan toevoegt: *'Liefde is en blijft toch de krachtigste hefboom van alle vermogens in den mensch, al is het ook niet de regte liefde'*.⁴⁷ Kortom, zijn succes steeg hem, volgens Cramer, naar het hoofd.

Ook over andere kwesties verschilden de twee kampen van mening, maar uiteindelijk werd men het dan toch eens over een vijftal kwesties, waaronder de doop op geloof en de ware betekenis van het avondmaal. Maar zaken als polygamie en wraak ging men uit de weg. Wraak werd over gelaten aan God en de engelen. De tegenstanders van het gebruik van geweld dachten dat God wel voor de wraak zorg zou dragen, terwijl de rest zichzelf als de engelen beschouwde.

---

⁴⁷ Cramer, 28

Verspreiding van de aanhangers van David Joris (uit Waite, a.w.).

Tussen 1536-1544 kennen we 25 leraren of leiders bij naam. Tenminste vijf van hen waren goed opgeleid, vier waren kooplieden, onder wie, zijn belangrijkste secondant, Jorien ketel, voor het overige waren het handwerkslieden net als Joris. Velen van hen hadden belangstelling voor wat er in Münster gebeurde, en sommigen keerden toen dat 'experiment' mislukte, zich eerst tot Batenburg en toen die terechtgesteld was tot David Joris. Dit gaf Menno Simons aanleiding om te zeggen dat zij van de ene smerige sekte in de andere kwamen: *"Is 't niet een bedroefde dwalinge .... dat gy van alsulcken onnutten menschen so deerlijk betooveren ende soo jammerlijck van de eene onreijne secte in de andere laet voeren, eerstmael Münstersch, daerna Batenborghs, nu Davitis, ende alsoo van Beelzebul tot Lucifer ende alsoo van Belial tot Behemoth"*.⁴⁸

⁴⁸ Wenger, J. C. (1956) (ed.), The Complete Writings of Menno Simons. Scottdale: Herald Press, 1956, blz. 215.

David verruilde Delft voor, mogelijk, Den Briel waar hij verliefd werd op een Anneke Jans, maar naar het schijnt was hier sprake van een platonische vriendschap. In zijn biografie, vermoedelijk een autobiografie, wordt verhaald hoe hij en de vrouw tot God baden om hulp tegen de vleselijke verleidingen (zie kader).⁴⁹

Anneke Esaiasdochter

Anneke Esaiasdochter, ook bekend als Anneke Jansz en Anneke van Rotterdam, was een Nederlandse wederdoper.⁵⁰ Zij was afkomstig uit Brielle en mogelijk getrouwd met Arent Jansz van der Lint, een barbier en chirurgijn. In 1534 liet zij zich samen met haar man herdopen door Meindert van Emden, een volgeling van David Joris.

Vermoedelijk is Anneke Esaiasdochter de vrouw die met David Joris in 1536 enige tijd samenleefde in Delft en die betrokken zou zijn geweest bij de gedeeltelijke financiering van diens geschriften. Haar man was in 1534 uitgeweken naar Londen, maar keerde in 1536 terug naar Brielle. Toen Anneke hem duidelijk maakte dat zij hem niet meer wilde keerde hij terug naar Engeland waar hij rondbazuinde dat David en Anneke geliefden waren. Anneke voegde zich vervolgens waarschijnlijk in 1536 wel bij haar man in Engeland.

In 1538 keerde Anneke in het gezelschap van een Leuvense medegelovige terug uit Londen. In Rotterdam werd ze opgepakt toen ze de boot naar Delft wilde nemen. Kort daarvoor had ze op de wagen naar Rotterdam geestelijke liedjes gezongen. Een man uit Brielle had haar herkend en gaf haar aan. Anneke Esaiasdochter werd vervolgens verhoord en op 23 januari 1539 werd ze ter dood veroordeeld. Volgens Cramer beweerde zij tijdens haar proces dat zij zich, net als Adam en Eva, voor haar naaktheid niet hoefde te schamen.⁵¹

De volgende dag werd ze samen met haar reisgenote verdrinken bij de Delftsche Poort.

⁴⁹ Els Kloek, *Esaiasdr., Anneke*, in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL:

<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Esaiasdr> [13/01/2014]

⁵⁰ Over het leven van Anneke Jansz schreef Minne van der Staal het boek *Anneke Jansz: historisch verhaal uit den eersten tijd der Hervorming*, dat verscheen in 1914. In 2006 verscheen een andere versie van dit boek, met als titel *Getrouwd tot de dood (Het leven en sterven van Anneke Jansz.)*.

⁵¹ Cramer, 36. Cramer lijkt in zijn boek behoorlijk geobsedeerd door naaktheid.

Ets van Jan Luyken (1539). Anna geeft op deze prent haar zoon, Isaiah van der Lint, aan een niet nader genoemde persoon.

Volgens de overlevering vroeg Anneke vlak voor haar dood aan de omstanders of iemand de zorg voor haar veertien maanden oude kind, Esaias van der Lint op zich wilde nemen. Een bakkersknecht nam de zorg op zich. Later kwam deze in goeden doen, hij werd eigenaar van een brouwerij, De drie Ringen. Het kind groeide op en werd ook bierbrouwer en burgemeester van Rotterdam.⁵²

⁵² Els Kloek, *Esaiasdr., Anneke*, in: *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL:

<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Esaiasdr> [13/01/2014]. Zie voor Esaias ook:

https://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu02_01/molh003nieu02_01_1495.php

Anneke geeft haar kind aan een onbekende persoon. Schilderij van Ary Lamme (1812-1900).

Anneke werd begraven in ongewijde grond, het Roode Zant bij Rotterdam.⁵³

David keerde, in het geheim, terug naar Delft, waar hij in 1536 enige tijd samenleefde met Anneke Esaiasdr. In december van dat jaar kreeg hij in zijn atelier enkele visioenen. In een van die visioenen werd hij omringd door naakte mannen en vrouwen, waarna David uitriep dat hij nu alles scherp en helder zag. Hij interpreteerde dit visioen zo dat zijn ogen zuiver en helder moesten zijn, zodat hij niet in verleiding kon worden gebracht door de schepping van God. Een sober verhaal, tenminste bij Waite. Cramer dist een veel spectaculairder verhaal op. David zag op de muur allerlei naakte vrouwen die veranderden in duiven en hijzelf veranderde in een doffer en zij *'duif-bekkedden te zamen, namelijk, zij alle met hem.'* Uit dit visioen wilde David volgens Cramer bijzondere leerstellingen aangaande het huwelijk afleiden. In onze ogen behoorlijk schijnheilig voegt Cramer eraan toe: *'Ware het ons hier niet te doen om de geschiedenis, dan zoude ik de beschrijving der volgende gezigten (visioenen) liever in de pen houden.'* Cramer ontleende zijn beschrijving van het visioen aan Ubbo Emmius.⁵⁴

Ook de protestantse historicus Van Deursen is niet bepaald positief over de keer die het leven van David in deze tijd nam. Hij werd zoals Van Deursen het uitdrukt, een messias van eigen makelij.⁵⁵

⁵³ <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1780-1830/DVN/lemmata/data/Esaiasdr>

⁵⁴ Cramer, 31.

⁵⁵ <https://bit.ly/2Sfhxpi> Hoezeer Cramer een kind van zijn tijd was blijkt uit zijn commentaar op de visioenen: *'Terwijl wij van zulke verbijstering met droefheid en afschuw den blik wegwenden, is de bedenking bij mij opgekomen, of het niet beter zij, den ongelukkigen in den nacht der vergetelheid begraven te laten? Maar God is heilig en regtvaardig, en in de Christelijke Gemeente, het rijk van Christus, wordt alles met wijsheid en genade bestuurd. In deze overtuiging ga ik voort, om de ook voor onze dagen niet onbelangrijke geschiedenis te vervolgen.'*

David schreef in deze tijd een boekje waarin hij zichzelf de derde David noemde. De eerste was koning David, in wie de geest en de macht van God was, de tweede was Jezus Christus, in wie de God was en de derde was David Joris *'upon him the Spirit of Christ shall abide'*. Deze derde David zou het werk, begonnen door de beide vorige, voltooien. Wat andere aanzagen voor arrogantie, zag David slechts als het voldoen aan de roep van God. Vanaf dat moment twijfelde David niet meer aan zijn roeping.

Eenvoudig zal David het in de tweede helft van de jaren dertig niet gehad hebben. Het leven van iemand die constant op de vlucht is, die geregeld moet onderduiken in ongezonde ruimte, is zowel fysiek als geestelijk hard. David was da ook geregeld ziek en het is niet ondenkbaar dat zijn visioenen het gevolg waren van een geestelijke ineenstorting. *'The deprivation of sleep, dietary factors, and the constant tension therefore contributed to his susceptibility to visions.'*⁵⁶

Volgens Samme Zijlstra was David Joris in de periode 1536-1539 de belangrijkste leider van de wederdopers. Het lijkt dat dit wel aardig klopt als we naar de kijken naar het aantal doperse leiders dat zijn zijde koos. Overigens waren van de ongeveer 177 leiders die tussen 1533 en 1540 actief waren, eind 1535 60% dood of niet meer actief. Het debacle in Münster liet zijn sporen na. Zo hoopten sommige wederdopers o.l.v. Heinrich Krechting en Jan van Batenburg nog dat zij in Hazerswoude of Poeldijk 'Münster' weer tot leven konden brengen. Maar anderen, de melchioristen, davidjoristen en mennonieten kozen voor een geweldloze koers.

In 1536 kwamen in Bocholt zo'n 25 leiders bijeen om te proberen het eens te worden over een aantal kwesties. Niet aanwezig waren Jan van Batenburg, Obbe Philips en vertegenwoordigers van Straatsburg. Er waren twee kampen die het maar moeilijk met elkaar eens konden worden. Toch slaagde men erin om het eens te worden over een vijftal kwesties, waaronder de doop op geloof en de ware betekenis van het avondmaal. Maar zaken als polygamie en wraak ging men uit de weg. Wraak werd over gelaten aan God en de engelen. De tegenstanders van het gebruik van geweld dachten dat God wel voor de wraak zorg zou dragen, terwijl de rest zichzelf als de engelen beschouwde.

In 1537 gaf David zijn beroep als glasschilder eraan en werd hij afhankelijk van giften. Aanvankelijk ging dit moeizaam, maar tegen de tijd dat hij naar Bazel vertrok (1644) was hij behoorlijk welvarend.

Nadat Batenburg in april 1538 in Vilvoorde terechtgesteld was, kwam er, ten gunste van David, een einde aan de strijd om het leiderschap van de doperse beweging.

David was in dat jaar betrokken bij verschillende discussies plaats met de groep die na Münster naar Oldenburg was getrokken. Hij slaagde hen er niet echt in hen van zijn opvattingen te overtuigen, bijvoorbeeld over zijn opvattingen over naaktheid, het publiekelijk verkondigen van iemands zonden enz. In die tijd ook trok David nieuwe aanhangers naar Delft, ook meer radicale wederdopers.

---

⁵⁶ Waite, blz. 80.

De overheid was bepaald niet van de ideeën van David Joris en zijn groeiende aanhang gecharmeerd en op 2 januari 1539 werd er in heel Holland een plakkaat opgehangen dat niemand hem en Meindert van Emden⁵⁷ onderdak mocht geven op straffe van ophanging in de eigen deur. Wie hen aangaf kon op honderd gulden rekenen en nog altijd op veertig als je andere leraren aangaf en je kreeg nog altijd twintig voor het aanbrengen van 'gewone' anabaptisten.⁵⁸ De ideeën van de dopers werden door de voormannen vaak op eigen wijze verder ontwikkeld maar alle, zegt Cramer, '*waren ingenomen met het denkbeeld van eene reine en heilige gemeente, een Godsrijk op aarde.*'⁵⁹

Dit leidde ertoe dat in Delft 27 van zijn aanhangers werden terechtgesteld en nog eens 73 in de rest van de Nederlanden. Een deel van de gearresteerde wederdopers bekenden polygamie en sommigen ook dat zij in gezelschap van andere wederdopers naakt rondliepen, zoals Adam en Eva. Het bewijs hiervoor is dun, maar in ieder geval tot 1545 is het niet onmogelijk.

Begin 1539 werd ook de moeder van Joris, Marietje Jan de Gortersdochter, op verdenking van een voorgenomen staatsgreep gearresteerd. Toen de schout vervolgens haar goederen verbeurdverklaarde 'aangezien zij herdoopt was', zou zij hebben geroepen: 'Je neemt mijn goed, neem dan ook mijn bloed!' De schout besloot aldus, maar liet haar zelf kiezen hoe zij ter dood zou worden gebracht. Op 21 februari werd zij in het plaatselijke cellenbroedersklooster onthoofd. Omdat zij volgens het vonnisboek 'zeer berouwvol was' – zij had blijkbaar haar doopbelofte herroepen en zich in haar dodencel geestelijk laten bijstaan door een nicht die non was –, werd zij daarna in de kerk van ditzelfde klooster begraven.⁶⁰ Dit klooster, gelegen aan de Cellebroedersteeg, is aan het eind van de zestiende eeuw afgebroken en vervangen door burgerhuizen en tuinen. Joris werd steeds spiritueler, hij kreeg opnieuw een visioen dat niemand Jezus lieflijker had gezien dan hij. Op 6 april 1539 hoorde hij een stem die hem de opdracht gaf om te schrijven. Het resultaat was uiteindelijk het *Wonderboek, dat verscheen in 1542*. Thema was opnieuw de komst van het koninkrijk Gods en de vernietiging van het rijk van de duivel.

---

⁵⁷ Cramer vermeldt dat deze Meindert hem onbekend is. Dat zou niet vreemd zijn als deze Meindert, dezelfde is als een zekere Meynart, een bisschop van de wederdopers, en als Nicolaas Meydertsz van Blesdijk, schoonzoon van David Joris. Zie Steven Blaupot Cate. *Geschiedenis der doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland uit 1847*. Een werk dat twee jaar na Cramers artikel verscheen. Deze schoonzoon brak later met David Joris en werd predikant in de Palts en bestrijder van de dopers. Cramer kende Blesdijk wel. In de index van Brandt (Brandt, G. (1671-1674). *Historie der reformatie en andre kerkelyke geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden*, 4 delen). staat: "Niklaes Meindertz van Blesdijk ofte Meindert van Emden." Zie hiervoor Bakker, W. de (2018). *Lost in Translation: Re-examining the Sources of Early Dutch Anabaptism*. In *Mennonite Quarterly Review* (Vol. 92, Issue 1). Mennonite Historical Society en ook Zijlstra, Nicolaas Meydertsz van Blesdijk. Ook J.W. te Water (1766). *Kort verhaal der reformatie van Zeeland in de zestiende eeuw; : benevens eenige verhandelingen dienende tot opheldering van de historie der kerk-hervorminge aldaar*.

⁵⁸ Hoop Scheffer, J.G. de (1883). *Inventaris der archiefstukken berustende bij de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam*.

⁵⁹ Cramer, 21

⁶⁰ <https://bit.ly/30nxhLM>

Op 25 mei 1539 schreef de raadsheer van Assendelft aan de stadhouder dat David Joris in Haarlem bijna gepakt werd, maar dat hij was ontkomen.⁶¹ In de periode juni-juli werden er in Utrecht doodvonnissen uitgesproken tegen 15 anabaptisten onder wie Elsje, de vrouw van Jurriaan Ketel. Opvallend genoeg werd Dirkje, de vrouw van David Joris, op 18 juni 1539 vrijgesproken.⁶²

David Joris schreef een brief aan het Hof van Holland, waarin hij maande om met de wrede vervolging van zijn geloofsgenoten af te zien. De tijd was aangebroken, schrijft hij, dat God zulke mishandelingen streng zou straffen. Hijzelf is, zo vervolgt hij, zeker geen oproerkraaiër, sterker nog door zijn raadgevingen en geschriften had hij juist meermalen opstanden verhoed. Het Hof moest daarom bij de keizer een concilie bepleiten waarop hij vrijelijk zou kunnen spreken. Zowel de katholieken als de evangelischen waren onkundig van het licht der wijsheid en de kracht der waarheid, maar hij was door God uitverkoren om de waarheid over de hele aarde te verspreiden.

De persoon die de brief moest bezorgen viel bij toeval in handen van de Leidse magistraat die de boodschap overbracht aan het hof. De brievenbezorger werd kort daarna onthoofd. Duidelijker had het antwoord aan David Joris niet kunnen zijn.

Naar Antwerpen

In dezelfde tijd stuurde hij ook een brief aan Filips I van Hessen, landgraaf van Hessen en een van de belangrijkste vorsten van de reformatie in het Duitse Rijk, waarin hij zei dat hij door God uitverkoren was om aan het hoofd van zijn volk te staan om waarheid en vrede te brengen op aarde. Herhaaldelijk geeft hij dan ook hoog op van de grote geheimen die hij had te openbaren, en die nog nimmer op aarde gehoord waren. Maar daarover zegt hij in de brief niets, *'naar den aard van zulke windverkoopers'* sneert Cramer.⁶³ Hij had er ook een brief aan de keizer bijgevoegd die Philip aan hem zou moeten overhandigen, waarin hij ook weer vroeg om een concilie waarin de betekenis van de woorden uit Mattheus 11:27 'Niemand kent de Zoon....' onderzocht zou moeten worden. Philip antwoordde dat David welkom was in zijn gebied, mits hij de Augsburgse geloofsbelijdenis wilde onderschrijven of als hij kon aantonen dat deze in strijd was met de Heilige Schrift.

David en de familie van Berchem

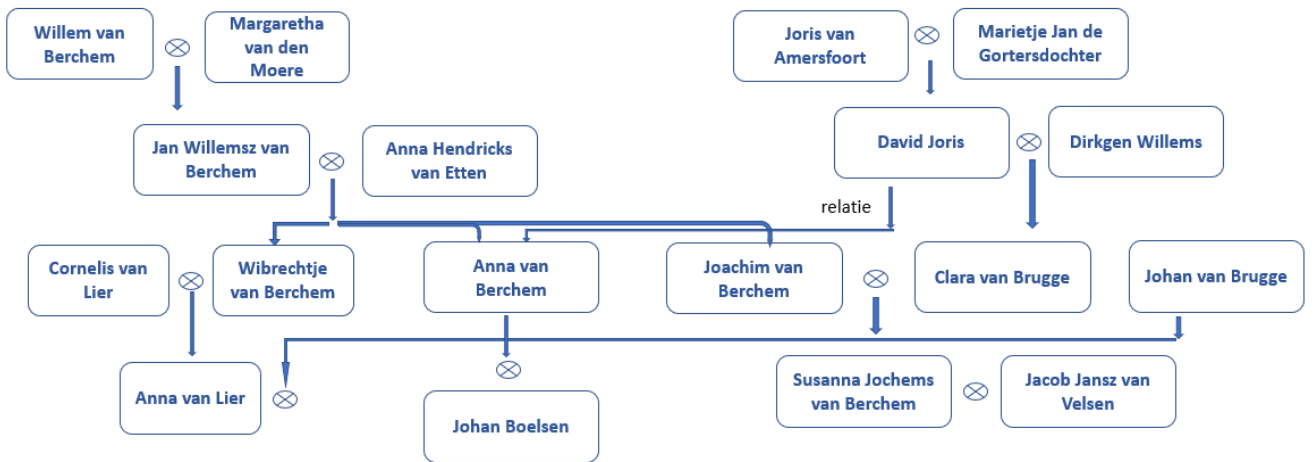
Uiteraard kon David niet aan deze wensen voldoen en in plaats daarvan vond David onderdak in het relatief veilige Antwerpen, bij Anna van Etten, de weduwe van Jan van Berchem. In de jaren hierna ontstonden er verschillende familiebanden tussen David en de familie van Berchem.

---

⁶¹ De Hoop Scheffer, 41.

⁶² De Hoop Scheffer, 41/42

⁶³ Cramer, 45

Huis De Schilde in Antwerpen.

De familie Van Berchem, ca 1561. Schilderij van Frans Floris.

In 1543 verdedigde David zich in een brief aan Anna van Oldenburg tegen beschuldigingen die tegen hem in waren gebracht door vermoedelijk Adam Pastor, behorend tot de kring van Menno Simons en Dirk Philips⁶⁴: *'Ontschuldiging of verdediging tegen de sterkste geruchten die van hem omlipen en ten deele ook in geschriften schijnen bekend gemaakt te zijn'*⁶⁵. Hierin noemt hij 25 beschuldigingen die tegen hem zijn ingebracht. Bijvoorbeeld dat hij zich gelijk zou stellen aan Christus, zich als een derde David boven hem verhief en dat hij een aards Messiasrijk voorstond. *'dat men D. Joris als den derden David zoude moeten waarnemen , heb ik zoo niet gezegd ; maar den derden David , namelijk den geest der eeuwige waarheid. Doch ik heb D. Joris daar niet voor uitgeroepen , maar den gezalfden David die in 'l laatste verwacht wordt en toekomstige voorspeld.'*

Vervolgens probeert hij deze aantijgingen te weerleggen. In een addendum bij de brief schreef hij hoe hij de kinderen onderwees. Dit addendum doet Cramer zeggen dat David een scherpzinnig en levendig schrijver had kunnen zijn *'indien niet zijn hoofd door dweeperij verward, en zoo als het mij toeschijnt, ook zijn hart niet diep bedorven geweest ware'*.⁶⁶ Vooringenomenheid speelt schrijvers duidelijk parten in de negentiende eeuw, zeker waar het om religieuze kwesties gaat.

---

⁶⁴ Adam Pastor, pseudoniem van Rudolf Martens was een unitaristische wederdoper en een vooraanstaand persoon in de kringen der mennonieten in het 16e-eeuwse Noord-Duitsland. Na het mislukken van de anabaptistische opstand in Münster sloot Pastor zich aan bij de gematigde richting van het anabaptisme rond Menno Simons en Dirk Philips. Hij werd een aanhanger van het spiritualisme in doperse kringen en huldigde pacifistische opvattingen. Pastor uitte scherpe kritiek op het messianistische gedachtegoed van David Joris. Unitarisme is een stroming in het christelijke geloof die de leer van de goddelijke drie-eenheid of triniteit verwerpt (vandaar de aanduiding 'unitarisme'). In hun opvatting van het één-zijn van God wordt Jezus Christus niet als (mede) goddelijk beschouwd.

⁶⁵ Cramer, 68 e.v. David Joris, Onschuldts Davids Jorisz. Gedaen unde ghepresenteert an die Wolgeborene vrouw, vrouw Anna geborene gravinne van Oldenburch, etc., gravinne tot Emden, etc. int jaer 1540. Teghens die verkeerde valsche articulen, soo hem over al nageschreven unde gesecht sijn. Das Werk ist vor 1590 in Rotterdam gedrukt worden, vgl. Valkema Blouw, «Printers to David Joris», S. 205. Een Engelse vertaling bij ei G.K. Waite, «The Apology to Countess Anna of Oldenburg, 1540-1543» in: G.K. Waite (Hr.), The Anabaptist Writings of David Joris 1535-1543. Waterloo, Scottdale, Pa., 1994, 269-286.

Dit document bevindt zich in het depot van de Museumfabriek in Enschede? Origineel in de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam. Er is ook een exemplaar(handschrift) in de Bibliotheek in Leeuwarden, collectie Gabbema, Hs1816.

Ook exemplaar in de Staats- und Unoversitatsbibliothek. Exemplar: MF-Schrank-E04 Jn 0773-5,2 (ME-360).

De collectie van de bibliotheek van de Vereenigde doopsgezinde gemeente in Amsterdam is opgenomen in de Allard Pierson collectie van de UvA. <https://archives.uba.uva.nl/resources/ubainv208>

Zie ook: Nippold, F. (1863). David Joris van Delft. Sein Leben, seine Lehre und seine Secte. In Zeitschrift für historische Theologie. Blz.125-130. Volgens Roland H. Bainton heeft David Joris nog een tweede tractaat geschreven, de zogenaamde Grote Onschuldige. Bainton, R.H. (1937). David Joris. in A.R.G. Ergänzingsband VI. Leipzig 1937. Blz. 52.

⁶⁶ Cramer, 68

Volgens Waite begreep deze Pastor veel van de leer van David niet.⁶⁷ Zo schreef hij opvattingen van Batenburg toe aan David, bijvoorbeeld dat David zijn volgelingen opriep te moorden en te stelen, om bezitting van goddelozen in te pikken en om polygamie te bedrijven. Ook dichtte hij David ten onrechte toe dat hij niet zou geloven dat Christus zou komen om te oordelen en dat de opstanding van de doden al had plaatsgehad. Dat David zichzelf als derde David zag weerlegt hij, volgens Waite, niet erg overtuigend.

Zo nuchter en objectief Waite naar deze brief probeert te kijken, zo betrokken en naar het lijkt vooringenomen keek de predikant en latere hoogleraar Laurentius Knappert in het begin van de twintigste eeuw naar de brief: 'In dit geschrift', zegt Knappert⁶⁸, 'doe hij zich bijzonder onschuldig voor, ontkent al het kwaad hem ten laste gelegd en toont hij zich als een rustig hervormd christen, naar het hart van vrouw Anna. Doch het is valse schijn en David handelt hier naar zijn eigen voorschriften, naar de schalksheid Jacobs, d.w.z. naar het voorbeeld van Jacob, toen hij Isaak bedroog.'

Tijdens zijn verblijf in Antwerpen verspreiden zijn 'secondanten' Nicolaas van Blesdijk en Jorien Ketel het gedachtegoed van David in de noordelijke Nederlanden. Zo was het ook Van Blesdijk die een bezoek bracht Johannes a Lasco in Emden, een belangrijke van origine Poolse hervormer.

---

⁶⁷ Waite, 171.

⁶⁸ Knappert, L. (1905). Anabaptistica, in Theologisch Tijdschrift 1905, blz. 145. Laurentius Knappert leefde van 1863-1943).

Portret van David Jorisz. Prent van Christoffel van Sichem naar Jan Cornelisz van 't Woudt, 1677 gravure en ets (Rijksmuseum).

In 1542 had David wel zelf een dispuut met Menno Simons o.a. over de Nicodemische levensstijl van David en diens opvattingen over spiritualiteit. David verloor in deze periode duidelijk terrein aan Menno waar het het leiderschap over de doperse beweging gold. David werd steeds meer een spiritualist dan een wederdoper. Spiritualisme benadrukt de suprematie van de geest over de materie; de geest van God werkt direct in het hart van mensen en wordt niet beperkt door externe middelen zoals de Geschriften of de sacramenten. Inherent eraan is dan ook een dualisme, tussen letter en geest, zichtbare en onzichtbare kerk enz. Zijn geschriften werden ook steeds spiritueler en nog slecht te begrijpen door een verlichte elite. Volgens David moest Jezus Christus eerst terugkeren in de zielen van de gelovigen, alvorens hij ooit terug zou keren op aarde. Hij was de gezalfde dienaar en herder, de derde David, die de stad van God moest herbouwen. De derde David (Christus' David = David Joris) zou uiteindelijk; *'sit and rule upon the LORD'S throne (or stool) like a king and the priest shall also sit upon his throne, for it will be one body, with peace and unity between both. Namely between God and man, with Christ and the church, as husband and wife.'*⁶⁹

Menno Simons noemde David een valse profeet en de anti-Christ, de man van zonden, een verderfelijke zoon, moordenaar van zielen, bedrieger, iemand die de goddelijke waarheid en de geboden van God vervalst.

Hij vat de kritiek op Joris in deze zinnen, denk ik, mooi samen: *'Het is een bewijs van duivelschen en antichristische onzinnigheid, dat gij uwe droomen, verbeeldingen, spraakfiguren en andere kunstnarigheden waagt te verheffen boven de wijsheid des Heiligen Geestes, door welke de Profetische*

---

⁶⁹ Waite, blz. 167.

*en Apatolische leer is Voortgebracht. En verder , dat gij, assche en schaduw , uwe dienst boven de dienst Jesu Christi des Zoons Gods , uwe leer boven de leer der Apostelen.*⁷⁰

David hoefde hem niet meer te schrijven, want hij zou het geschrevene toch niet lezen. Daarop verdedigde David zich met een brief aan de volgelingen van Menno in Oost-Friesland.

In 1543 poogde Johannes a Lasco, een Poolse hervormer die predikant was in Emden en bevriend was met Erasmus en Zwingli, met aanhangers van David in gesprek te gaan. A Lasco vraagt in een brief, gedateerd 4 februari 1544, aan David op welke gronden hij meende een buitengewone roeping te hebben. Hij krijgt, uiteraard, geen bevredigend antwoord en in een volgende brief zegt a Lasco opnieuw dat hij graag tot overeenstemming komt, maar alleen op basis van de profetische en apostolische geschriften. Maar gij, zegt a Lasco, beroept u steeds op een roeping, waarin u niet kunt dwalen. Ook kan ik niet aanvaarden dat wij door een innerlijke opstanding uit de dood zonder zonden zou kunnen worden. Dit is namelijk in strijd met 1 Johannes 1:10 waar gezegd wordt: 'Als we zeggen dat we nooit gezondigd hebben, maken we hem tot een leugenaar en is zijn woord niet in ons.'⁷¹

David Joris in Bazel

Oost-Friesland bood hem geen veilige woonplaats meer. De stadsrentmeester en secretaris van de Staten van Stad en Lande, dr. Hieronymus Frederici gaf hem in 1544 aan bij de autoriteiten. Joris vertrok op 17 maart 1544 uit Antwerpen voor een tussenstop in Speyer, waar de broer van Cornelis van , Jan, woonde. Deze Jan moest de positie als heer van Berchem overnemen van Cornelis. Begin april arriveerde het gezelschap rond David in Bazel. Hij kreeg toestemming om zich als godsdienstvervolgde in Bazel te vestigen. Toen zij toestemming hadden gekregen om zich daar te vestigen keerden zij terug naar Antwerpen. Begin mei werd Jorien Ketel gearresteerd en hij verried de plannen en het pseudoniem van David. In juli werden de bezittingen van Cornelis van Lier geconfisceerd en verschillende inwoners van Antwerpen, wier naam Ketel had genoemd, werd gearresteerd en terechtgesteld. David verhuisde vervolgens in augustus definitief, nu met zijn gezin, naar Bazel.

Dat David niet te vroeg de Nederlanden had verlaten bleek al spoedig. Op 31 mei 1544 riep landvoogdes Maria van Hongarije (zus van Karel V) de regionale overheden op, wederdopers en aanhangers van David Joris te arresteren en terecht te stellen. Aanbrengers zouden als beloning één derde ontvangen van de opbrengst van de bezittingen van veroordeelde wederdopers. De houding van Maria ten opzichte van doopsgezinden en lutheranen was sinds zij uit Hongarije was teruggekeerd naar de Nederlanden drastisch veranderd. Daarvoor had zij verschillende keren blijk gegeven van sympathieën voor de reformatie. In een brief uit 1539 van de Paus aan Karel V had hij zich beklagd over haar clemente politiek inzake de bestrijding van ketterij. Maar een brief van Paus Paulus III van 12 maart 1544, waarin hij opriep om de ketterij met wortel en tak uit te roeien, en druk van haar broer riep Maria in plakkaten op tot '*naerstige inquisitie*' van de ketters. In mei 1545 werd Jorien Ketel, een naaste medewerker van David Joris, opgepakt. Hij werd gemarteld. '*Hierdoor*

---

⁷⁰ Cramer, 76

⁷¹ Cramer, 89.

*werd hem het lichaam in onbruik gemaakt.*⁷² Op 9 augustus werd Ketel op de Brink in Deventer onthoofd. Vijf jaar eerder was zijn vrouw Elsen, op 18 juli 1539 in Utrecht *'wegens herdoperij tot het water veroordeeld.'*

In Bazel noemde hij zich Jan van Brugge, later meestal Jan van Binningen, naar het adellijk slot dat hij in de omgeving van Bazel kocht. Hij leidde er een vorstelijk leven. Hij werd daartoe in staat gesteld door de genereuze giften van zijn trouwe aanhang.

*De Spiesshof am Heuberg die Joris, vermoedelijk samen met Joachim van Berchem kocht in 1546. Hier leefde Joris tot zijn dood in augustus 1556. De renaissancevleugel is van later datum.*⁷³

Op 25 augustus 1544 kreeg hij er het burgerrecht. Het schijnt dat hij er een voorbeeldig leven leidde, wel er angstvallig zorg voor dragend dat zijn verleden niet bekend werd. Naast het slot Binningen bezat hij nog het slot Gundelingen en in de stad twee huizen. Cramer maakt zich kwaad over zijn levenswijze: *'Doch mij dunkt, het moet elk stuiten, dat hij daar in weelde leefde, terwijl zijne aanhangers in Nederland gemarteld werden; dat hij daar in weelde leefde van hun goed. Ook steekt zijne nieuwe levenswijze bij het strenge vasten en aanhoudend biddend hij vroeger gedaan en aan anderen, nevens verzaking der wereld en dooding des vleesches, zoo ernstig aanbevolen had'*⁷⁴ In de jaren 1544-1556 verliet hij Bazel zelden.

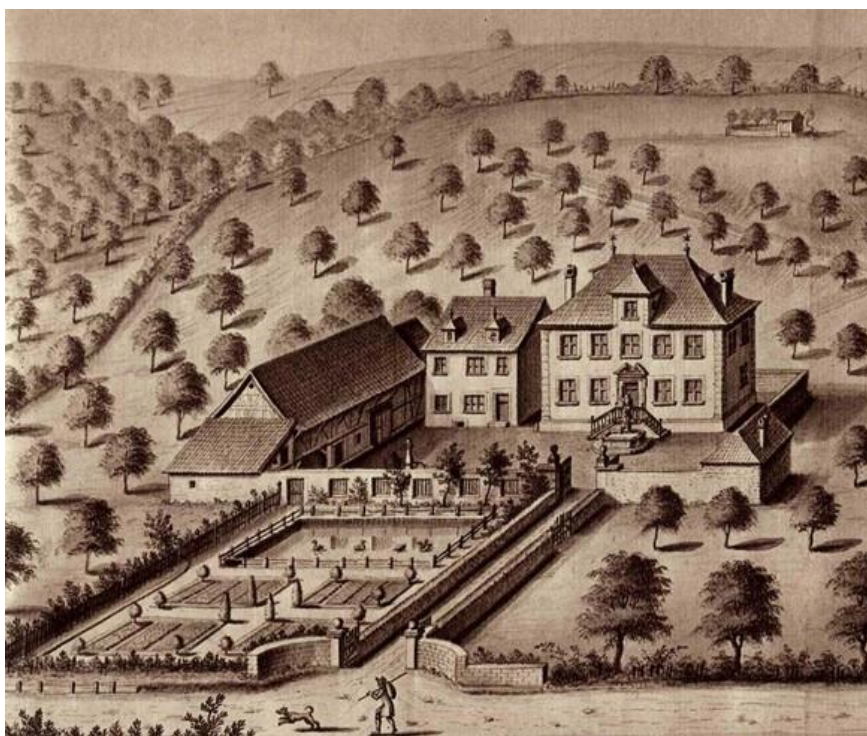
Ook in zijn Bazelse jaren hield David vast aan het concept van de derde David, maar nu lijkt hij zichzelf niet meer per se te identificeren als de derde David. Ook staat hij in deze periode meer open voor humanisten en geleerden. Hij is in deze jaren ongelooflijk productief, waar het om religieuze artikelen gaat. Gaat David ook schuil achter het pseudoniem Georgius Kleinbergius, die een bijdrage

⁷² Brandts, G. (1674). *Historie der reformatie en andere kerkelijke geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden*, blz.144. in Boom, H. (2018) *Martelaressen van Adel*. Zutphen: Walburg Pers.

⁷³ <https://bit.ly/34bl6CQ>

⁷⁴ Cramer, 97

leverde aan een bundel van een zekere Castellio in Bazel dat bestond uit teksten van verschillende mensen over religieuze tolerantie *De haereticis an sint persequendi?*.⁷⁵ Volgens Samme Zijlstra⁷⁶ ging hierachter inderdaad David Joris schuil.⁷⁷ Het zou kunnen David want David was in die tijd een promotor van religieuze tolerantie geworden in een overigens intolerante tijd.⁷⁸ Guggisberg is het hier echter niet mee eens volgens hem neemt men tegenwoordig algemeen aan dat Castellio ook het stuk van Georgius Kleinberg schreef.⁷⁹

Het slot Gundeldingen volgens een tekening uit 1750 van Emanuel Büchel uit Bazel.

⁷⁵ Georgius Kleinbergius (David Joris). *Het gevoelen van Georgius Kleinbergius, hoe schadelijk het vervolgen voor de wereld is*. In Martinus Bellis (Castellio) (1663). Het gevoelen van verscheyden zo oude als nieuwe schrijvers aangaende de ketters, of men die vervolgen, en hoe men hun handelen zal. Geredigeerd en vermeerderd met enige brieven door Jochem Kluten van Mekkelenburg. En nu uit het Latijn vertaald en wederom vermeerderd met enige schiften door G. van Nyendaal. Blz. 252 e.v. <https://bit.ly/3q01q1d>

⁷⁶ Zijlstra, S. (1983). *Nicolaas Meyndertsz. van Blesdijk. Een bijdrage tot de geschiedenis van het Davidjorisme*. Van Gorcum, Assen 1983. 8°, 267 pp. ISBN 90-232-2038-7. Van Gorcum's Historische Bibliotheek, deel 99.

⁷⁷ Ook Buisson, de biograaf van Castellio, houdt het op David Joris.

⁷⁸ Waite, 184.

⁷⁹ Guggisberg, H.R. (1982). *Basel in the Sixteenth Century*. Eugene: Wipf and Stock Publishers verwijst op blz. 61 naar de inleiding van Bainton op de Engelse vertaling (1935) en de inleiding van S. van der Woude op de facsimile uitgave. Hij meldt wel dat Eugénie Droz (1971) (Castellioniana) meent dat David Joris de auteur is. <https://bit.ly/3k31ZDt>

Het slot Binningen volgens een tekening uit 1760 van Emanuel Büchel uit Bazel.

In augustus 1556 werd David ziek. Veertien dagen later stierf hij, op 25 augustus, drie dagen na zijn vrouw Dirkgen. Hij werd begraven in de St-Leonhardkerk begraven.

Na zijn dood

Na zijn dood keerde zijn schoonzoon Nicolaas Blesdijk, die al langer kritiek had gehad op met name de messianistische opvattingen van David en diens ideeën over naaktheid en openbare belijdenis van zonden, zich openlijk af van een deel van de leer van David. Hij stoorde zich met name aan het gezag en ambt van zijn schoonvader en de 'vrijheid in het gebruik der vrouwen'.

Enkele jaren later werd bekend dat de hooggeachte vreemdeling een berucht ketter was geweest. Waarschijnlijk is hij verraden door Hendrik van Schor, die door een andere schoonzoon, Joachim van Berchem (gehuwd met Clara) was geëxcommuniceerd net als diens zwager Nicolaas Blesdijk (gehuwd met Susanna, de oudste dochter van David). Blesdijk werd, net als andere volgelingen van David, gearresteerd en in de gevangenis gezet. Daar schreef hij een samenvatting van Joris' leer in dertien hoofdpunten die de basis werd voor de posthume veroordeling van David Joris.

De kritiek op David Joris richtte zich op met name op de volgende punten (artikelen). Deze artikelen werden door de voormalige secretaris van David Henrik van Schor, die in 1544 samen met David in Bazel was neergestreken, maar die nu in dienst was van de humanist uit Luzern Ludwig Kiel), gepubliceerd. Schor gaf de artikelen door aan de predikant Jung, aan Simon Sulzer en Marcus Bertschi van de St.Leonhard gemeente⁸⁰ :

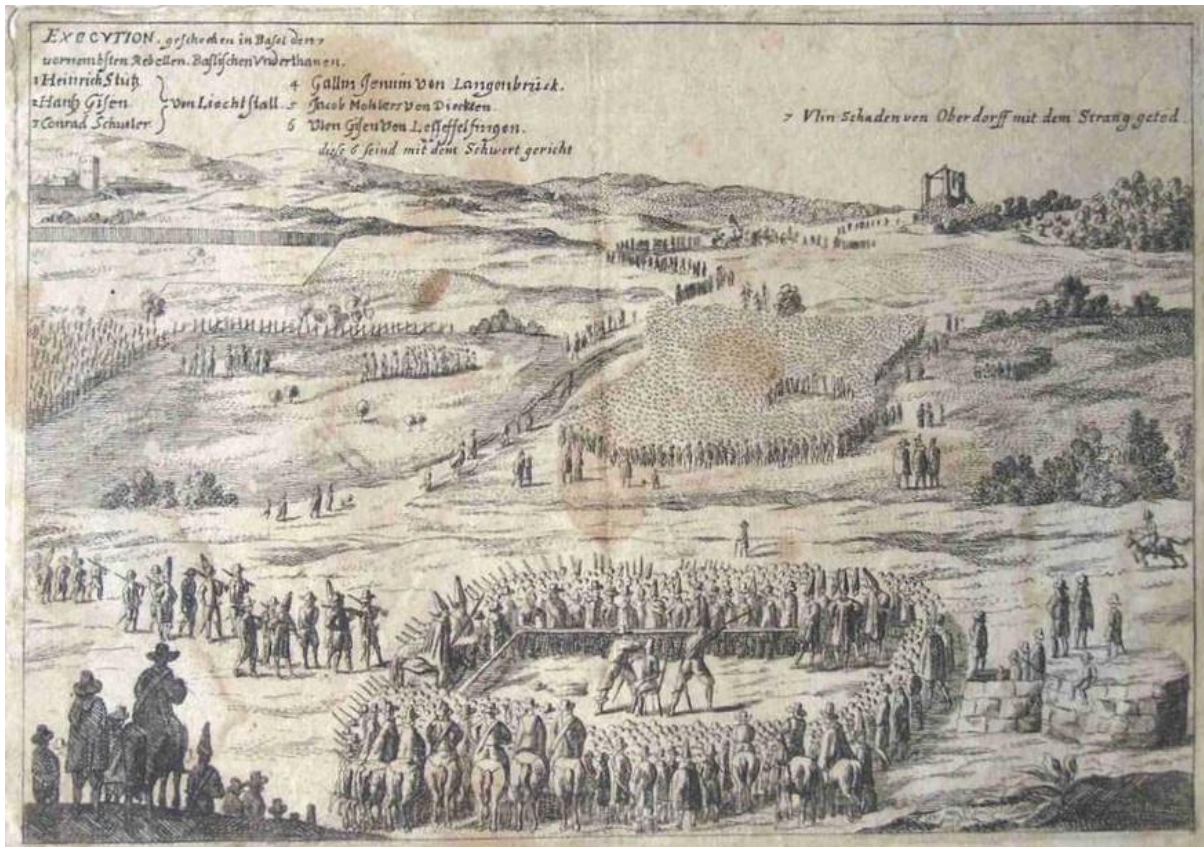
⁸⁰ Förster, Karin (2018). David Joris und das Oldenburger Taufertum in Das reformatorische Taufertum in Oldenburg und Umgebung. Blz. 97. <https://bit.ly/2TrTxU1>

1. 'Alle leere, tot hiertoe van God door de Profeten, ja door Jezus Christus, en Deszelfs heilige Discípelen gegeven, is gebrekkig, onvolkomen nut om de ware en volkomene zaligheid te verkrijgen en alleen te dien einde gegeven, om de menschen gelijk als kinderen en jongelingen in tucht en eerbaarheid te houden tot op dezen tijd. Maar mijne leer (die van David Joris) is volkomen en krachtig, om alle menschen die haar aannemen zalig te maken.
2. Verder zegt hij, dat hij de ware Messias zij, de geliefde Zoon des Vaders in denwelken Hij een welgevallen heeft, geboren niet uit den vleesche, maar uit den Heiligen Geest en den Geest van Christus Jezus...
3. Daarom ware hij (het), die het huis Davids, en de ware (kinderen) Levi - namelijk diegenen welke zijne leer aannamen en hem volgden – mitsgaders den waren Tabernakel Gods inden geest weder herstellen zou ....
4. Dat hij magt had, zalig te maken of te verdoemen, de zonde te vergeven of te behouden; hij waren het daarom die in den jongsten dag de gansche wereld rigten zoude.
5. Christus Jezus ware daarom van den zonden en in het vleesch versehenen, om met Zijne leer Jeer en de ceremoniën der H. Sacramenten de menschen die voor de volkomene leer nog niet geschikt waren, in tucht te behouden, tot dat D. Joris kwame, die de volkome en krachtige leer voor den dag zou brengen, om de menschen volkomen te maken en hen met alle erkenenis Gods en Zijns zoons David Joris te vervullen.
6. Maar dit zoude nu niet op eene menschenlijke en grove wijze geschieden, gelijk weleer door Christus Jezus; maar door den Geest en in eene verborgene gestalte, welke niemand begrijpen kon, dan die, welke David Joris geloofden en zijn gebod opvolgden.
7. Om zulks te beweeren, misbruikte hij eenige plaatsen en getuigenissen der Heilige Schrift (gelijk in al zijne Stellingen) als of Christus en de Apostelen in de aangehaalde plaatsen niet op zich zelve en alle tijden der Kerk, maar op de toekomst van D. Joris gedoeld hadden.
8. Hij redeneert en besluit dan alzo: ware de leer van Christus en de Apostelen de ware en volkomene Jeer geweest, dan had ook de Kerk, die zij door dezelve opgerigt hebben, moeten blijven bestaan en niet weder afgebroken worden...
9. Hij zegt ook dat hij veel meer en hoger is dan Joannes de Dooper en alle Heiligen, die voor hem geweest zijn...
10. Hij leert ook: alle zonden tegen den Vader en den Zoon worden kwijtgescholden en vergeven (zoo als Christus zelf betuigt) maar de zonde tegen den Heiligen Geest, dat is, tegen D. Joris begaan, wordt nooit vergeven, noch in deze, noch in de toekomstige wereld. Waaruit genoegzaam blijkt, zegt hij, dat hij meerder en hooger is dan Christus.
11. Dat de echtstand vrij, en niemand aan ééne vrouw gebonden ware; als ook dat de voortteeling van kinderen gemeen zij onder degenen, die door D. Joris geest wedergeboren zijn.

De theologische- en de rechtenfaculteit konden, desgevraagd, niet anders concluderen dan dat deze ideeën godslasterlijk waren ('misdadig tegen de hooge majesteit Gods en Zijns Zoons Jesu Christi') en uitgeroeid moesten worden.

Alle gevangen werden, nadat zij onder ede beloofd hadden afstand te nemen van de ketterse ideeën, vrijgelaten op 11 mei 1559.

David werd veroordeeld wegens ketterij en protestantse Bazelse autoriteiten achtten het daarom nodig het lijk op te graven, waarna hij op 13 mei 1559, samen met een portret van hem en met zijn boeken, in het openbaar, ten aanschouwen van een grote menigte, werd verbrand.⁸¹

David Joris werd terechtgesteld op 'Kopfabhaini' (tekening uit 1653). Na zijn terechtstelling werd zijn as in de Rijn gegooid.

Ruim een eeuw na de dood van David, in 1674, schrijft Johann Nicolaus Pfitzer een boek over Faust, waarin hij het ook heeft David Joris en het feit dat zijn lichaam (in 1659) werd opgegraven: *'In unsers Herrn Christi Zeiten war in Judaea die Sect der Sadduceer / welche doch wolten fuer die Froemmsten und Heiligsten gehalten seyn; diese glaubeten keine Auferstehung deß Fleisches noch ewiges Leben / sondern lehren / Leib und Seel stuerben miteinander. Welcher Meinung auch gewesen [ist] vor Jahren der Ketzler David George / der weder Engel noch Teufel geglaubt/endlich aber/da sein Schwarm nach seinem Tod auskommen / seynd seine Gebeine wieder ausgegraben und öffentlich zu Basel verbrannt worden.'*⁸²

⁸¹ Wait, G.K. (1990). David Joris and Dutch Anabaptism, 1524-1543. Wilfrid Laurier University Press; <https://bit.ly/3jilhBv>

⁸² Jösel, Martin (1996). Am Heuberg spukt es: David Joris. Basler Stadtbuch.

https://www.baslerstadtbuch.ch/_permalink/stadtbuch/02f52c10-46c5-4102-b2d3-675c25d808eb

Gedetailleerder is de beschrijving van Martin Jösel: 'Het lichaam van David werd opgegraven: *'Und so geschah's: Die Chroniken berichten, dass der Sarg von der Kirche St. Leonhard zum Steinentor gebracht und dort geöffnet wurde. Der einbalsamierte Leichnam war noch gut erhalten. Vor allem den roten Bart erkannten viele wieder. Die vornehme Toga, die schwarze Samtmütze, das schöne Kissen unter dem Kopf machten die hohe gesellschaftliche Stellung des drei Jahre zuvor Verstorbenen deutlich.'*⁸³

Op 6 juni 1559 werden de aanhangers van David (30 in getal) opgenomen in de Hervormde Gemeente van Bazel, waarbij de elf artikelen werden voorgelezen. Nadat iederen de Apostolische Geloofsbelijdens had onderschreven moesten zijn God, door Jezus Christus, en de gemeente om vergiffenis bidden.

Ook Van Bleswijk vroeg op deze dag publiekelijk vergiffenis, waar hij vervolgens nog zijn *Davidii Gerogii Holandi haeresiarchae via en doctrina* schreef. Deze biografie, bedoeld om de gruwelen van diens leer duidelijk te maken, werd in 1642 opnieuw uitgegeven door Jacob Revius en het werd de belangrijkste bron voor onze kennis over diens leven.⁸⁴

Tot slot

De doopsgezinde predikant Alle Meenderts Cramer beëindigt zijn levensbeschrijving van David Joris met de opmerking dat als het David Jorisme een werk uit God zou zijn geweest, het in de verdrukking wel beter stand gehouden zou hebben.⁸⁵

ALS DAVID JORIS OM DE SCHAT

Een doopgezind lied uit de zestiende eeuw over de vrouw van David Joris, Dirkje Willems: hoe zij gevangengenomen werd en weer vrijkwam, en met haar man naar Bazel trok.

Op de wijs van: Wanneer de Zon haar Paarden mend.

Als David Joris om de Schat,
Die hy van God bekwam,
Geen rustplaats noch verblyf en had,
Maar streng na hem vernam (*1),
Zo dat hy stadig most vluchten:
Nu van, en dan by zyn Vrouw;
Haar beiden doet dit diks (*2) zuchten;
Niet wetend' waar heen dat men zou.

⁸³ Jösel, Martin (1996). Am Heuberg spukt es: David Joris. Basler Stadtbuch.

<https://www.baslerstadtbuch.ch/.permalink/stadtbuch/02f52c10-46c5-4102-b2d3-675c25d808eb>

⁸⁴ <https://bit.ly/3l5wlhc>

⁸⁵ Cramer, 145

Zy mosten op een tyd van een.
Elk om een uitkomst zag,
En Dirkje ging na Utrecht heen.
Was daar niet meenigen dag,
Of krygen haar ook gevangen;
Het Zwaard wierd op haar gewet.
Schoon veel na haar dood verlangen,
Noch (*3) heeft het de Heere belet.

Veel Heeren waren niet zo hart
Als zeker Wy-Bisschop (*4),
Maar hy noch eerst kreeg net zyn part,
Most 't leven geven op:
De dreig-tyd (*5), die hy haar stelde,
Beleefde hy zelve niet;
De dood hem noch eerder velde,
Dan hy haar bracht in het verdriet.

Zo ging het oock een Procureur,
Die wou haar in Den Haag
Zo zetten aan (*6): Maar slechte leur (*7)!
Zyn we'erkomst was te traag,
Dewyl hy noch onderwegen
Opgegeven most zynen geest;
En wenste wel zeer verlegen
Te hebben een Herder geweest.

Na dat dit alles was passeert,
Zo stelden ze haar vry.
Waar op zy na haar Woonplaats keert
En dankte God zeer bly,
Om dat hy haar zo genadig
Bewaard had in zulken nood,
Waar in dat zy most gestadig
Verwachten een bittere dood.

Wanneer als David Joris eerst
Met druk haar stand bekend (*8)
Ging dit gerucht noch allerveerst:
Haar leven is geënd.
Maar doen hy nu wederhoorde,
Dat zy noch in 't leven was

En vrygelaten, hy spoorde
Om by haar te komen zeer ras.

Dus was dit lieve Paar haar lot
Met kruis te zyn bezocht.
Uit nood, zy zamen reizen tot
Een Land van ruimer locht.
Te Bazel zy gingen wonen,
Verscheiden (*9) kort na malkaar.
God kwam haar zyn gunst betoonen,
In 't nemen uit al dit gevaar.

Liefde is 't voornaamste.

(*1): maar men hem naarestig zocht
(*2): dikwijls
(*3): nochtans
(*4): titulair bisschop (soort hulpbisschop)
(*5): ultimatum
(*6): plaatsen
(*7): klojo
(*8): haar toestand vernam
(*9): overleden.⁸⁶

---

⁸⁶ <https://bit.ly/3kZJi1C>